

Føroyskt - Færøsk



Jógvan í Lon Jacobsen

Adjunkt, mag.art. Afdeling for færøsk sprog og litteratur ved Fróðskaparsetur Føroya

I denne artikel vil jeg kort berette om bl.a. færøsk sprogpolitik, herunder diskussionen om importord og afløsningsord, forholdet mellem færøsk og dansk. Endvidere vil jeg komme ind på hvilken rolle dansk har i det færøske samfund og på indlæringen af dansk i den færøske skole.

Færøsk tales i dag af ca. 46.000 mennesker på Færøerne og ca. en halv snes tusinde uden for landets grænser. Færøsk er et af de vestnordiske sprog, der er udviklet fra det gamle nordiske sprog, som de første landnamsmænd bragte med sig, da de slog sig ned på Færøerne i det 9. århundrede. Færøerne blev altså befolket en gang i vikingetiden, og siden den gang har man talt færøsk på Færøerne, mens skriftsproget fik en anden skæbne (se nedenfor). De første århundreder efter

kolonisationen var sproget det gamle fælles vestnordiske sprog, som foruden på Færøerne også blev talt på Island og i Norge foruden andre steder i Nordatlanten (se Andreasen og Dahl 1997:19). En sammenligning af disse tre sprog omkring 1200 leder til den konklusion, at forskellene mellem dem var meget små. Dengang havde norsk de gamle særkender f.eks. af morfologisk, leksikalsk og ortografisk art, som vi endnu kender fra færøsk og i endnu højere grad fra islandsk. En forskel ca. 1200 var, at norsk og færøsk havde mistet *h* foran *l*, *r*, og *n*, mens islandsk har bibeholdt *h* i denne stilling; islandsk: *hlaupa* (løbe), *hníga* (neje), *hrósa* (rose (i omtale)) over for norsk og færøsk: *laupa*, *níga*, *rósa* (Torp 1999: 39ff). Færøerne var under Norge frem til 1380, da Færøerne sammen med Norge kom under den danske krone. Norge blev

selvstændigt i 1819, mens Færøerne blev sammen med Danmark. Færøsk var begyndt at gå ud af brug som skriftsprog før reformationen. Af dokumenter skrevne før reformationen kan man se, at færøsk stort set ikke bruges i skrift og er afløst af andre sprog, i særdeleshed dansk.

Efter reformationen blev kun dansk skriftsprog benyttet på Færøerne. Og først ved hjemmestyreordningen (1948) blev færøsk stadfæstet som hovedsprog på Færøerne, men det fremhæves, at dansk skal læres godt og grundigt. Sammen med det danske skriftsprog blev kultursproget og religionssproget også dansk. Efter reformationen blev den danske bibel taget i brug på Færøerne, dvs. at ideen med reformationen, at formidle religionen på nationalsproget ikke slog igennem på Færøerne på det tidspunkt. I denne periode kom dansk til at sætte sig tydelige spor i såvel dagligsproget som i f.eks. personnavnene.

Færingerne holdt dog aldrig op med at tale færøsk, men når de skrev skulle det foregå på dansk.

Man har tildelt den færøske kædedans med de færøske kvad en del af æren for at færøsk i det hele taget kunne overleve denne periode, hvor overklassen var dansk, præsterne, embedsmændene var danske og prestigesproget var dansk. Da de første forsøg blev gjort på at indføre systematisk skolegang i 1845, var undervisningssproget dansk, og der var ikke noget undervisningsfag som hed færøsk.

I 1912 trådte den så kendte paragraf 12 i kraft, da et flertal i lagtinget vedtog at undervisningssproget i den færøske folkeskole skulle være dansk. Først i 1938 blev færøsk ligestillet med dansk i skolen, og med hjemmestyreordningen af 1948 blev færøsk anerkendt som hovedsprog på Færøerne, men dog siges der, at dansk skal læres godt og grundigt. I hjemmestyreordningen står der ikke, at færøsk er nationalsprog men hovedsprog på Færøerne. Denne formulering har den danske regering stadfæstet og vil ikke anerkende, at færøsk er nationalsprog på Færøerne!

De tidligste skrifter på færøsk

Fra 1770-årene findes de ældste færøskskrevne tekster fra efter reformationen, f.eks. kvad og ordoptegnelser. I 1846 lanceredes det færøske skriftsprog, som er meget etymologisk og bygger på det gamle nordiske sprogsystem. Det er stort set samme retskrivning, som endnu bruges i dag, dog med enkelte modifikationer. Afstanden mellem skrevet og talt færøsk er stor, og det medfører nogle retskrivningsvanskeligheder.

Udviklingen af det færøske ordforråd

Allerede da man begyndte at benytte det nye skriftsprog i bøger, artikler, aviser osv. aktualiseredes diskussionen om det færøske ordforråd. Det er jo oplagt, at da man skulle til at beskrive ting og begreber, som lå uden for den færøske dagligdag, så meldte problemet sig meget snart: hvilke benævnelser skal vi bruge om de og de ting og fænomener? Vi må jo erindre os, at når

et folk har benyttet et fremmed skriftsprog i flere århundreder, så tager det tid at få oparbejdet et nationalt skriftsprog, som principielt skal kunne bruges til at beskrive alle tænkelige ting og foreteelser. Dette problem har vi stadig på Færøerne. Men det lå ligesom i luften fra begyndelsen, at man ville prøve på at klare sig med sit eget ordmateriale, og i de tilfælde hvor der manglede ord, ville man lave nye ord og undgik på den måde at benytte importord i de tilfælde hvor der ikke forelå et færøsk ord. Man ville hævde selvforsyningsprincippet. Allerede i slutningen af 1800-tallet fremkom der tanker om at lave færøske afløsningsord for importord. Den første, som slog til lyd for dette selvforsyningsprincip var filologen Jakob Jakobsen (1864-1918).

Importord

En sådan sprogpolitik plejer man at kalde for sproglig purisme, som er en ideologi med det formål at holde sproget rent for fremmede ord og udtryk, og denne puristiske linie har man fulgt lige siden; og den kendetegner endnu færøsk sprogpolitik. Man kan drive purisme på flere sproglige niveauer. Færøsk er kendetegnet ved såkaldt leksikalsk purisme, dvs. at man bestræber sig på at lave færøske ord som erstatning for importord, dvs. såkaldte afløsningsord også kaldt neologismer eller nydannelser. Det er denne leksikalske purisme, som også kendetegner den islandske sprogpolitik. Som eksempler på færøske afløsningsord fra den ældste periode i 1890-erne kan nævnes *bókasavn* (bibliotek), *bókmentir* (litteratur), *halastjørna* (komet), *hugsjón* (ideal),

kollvelting (revolution), *lærdur háskúli* (universitet), *skráskrift* (kursiv), *sjónarringur* (horisont). For os forekommer disse ord som om de altid har eksisteret i sproget. En del af Jakobsens afløsningsord, som i dag er en fuldt integreret del i færøsk tale- og skriftsprog er inspireret fra islandsk. Der forekommer naturligvis også oversættelser af udenlandske f.eks. danske ord: *eftirspurningur* (efterspørgsel), *mállæra* (sproglære), *ráevni* (råstof). Den ortografiske og fonologiske purisme indebærer, at man bibeholder importordet og tillemper retskrivningen efter nationale sprogeregler (udtale, bøjning osv.). Men denne form for purisme har vistnok ikke været i så høj kurs hos Jakobsen, i al fald anfører Kaj Larsen (Larsen 1993:12ff) ingen eksempler på udenlandske ord med en til færøsk tilnærmet retskrivning og bøjning.

Færøsk sprogpolitik i dag

Holdningen til purisme i dag er ikke så entydig til fordel for den leksikalske purisme. Tendensen til ortografisk, fonologisk og morfologisk purisme står faktisk meget stærkt ved siden af leksikalsk purisme blandt færøske sprogfolk i dag. I de to dansk-færøske ordbøger fra 1990-erne (Føroya Fróðskaparfelag 1995 og Stíðin 1998) og den engelsk-færøske ordbog (Stíðin 1992) kan man således se et betragteligt antal importord stavet efter færøske udtale-regler: *sjalu* (jaloux), *tineygjari* (teenager), *spitari* (speeder), *kovboy* (cowboy) osv. Blandt moderne afløsningsord fra 1980- og 1990-årene kan nævnes *farstøð* (terminal), *telda* (computer), *tyrla* (helikopter), *tvíkilja* (katamaran), *bingja*

(container), *fløga* (CD). Det siger sig selv, at ikke alle de foreslåede afløsningsord slår igennem i sprogsamfundet, men det viser sig rent faktisk, at tostavelsesord af svagt bøjede feminine står sig godt i kampen (de som ender på *-a* se ovenfor).

Purisme

Man kan skelne mellem flere typer af purisme: generel eller selektiv purisme og konservativ eller regressiv purisme (Vikør 2001 upubliceret). *Generel purisme*, som sætter sig imod importord af alle typer, er sjælden. Derimod er det den *selektive purisme*, som kendetegner færøsk: man sætter sig imod ord fra visse sprog, men ikke andre. Den selektive purisme kommer tydeligt til udtryk ved at man modarbejder danske og engelske ord, mens afløsningsordene i mange tilfælde er inspireret fra og i en del tilfælde indlånt fra islandsk. I øvrigt har vi næsten ingen islandske importord i moderne færøsk.

Regressiv purisme gælder udrydning af alle importord også flere hundrede år gamle importord. Derimod retter *konservativ purisme* sig kun imod nye importord. Færøsk purisme kan hverken placeres i den ene eller den anden bås, men indeholder både regressive men dog mest konservative træk. Man kan f.eks. stadig høre røster, som slår til lyd for at erstatte ordet *telefon* med en færøsk nydannelse, nemlig *fjarrøðil*, som blev foreslået for mange år siden; det slog dog aldrig igennem (mobiltelefon hedder iøvrigt *fartelefon*).

Dagens purisme er ikke kun vendt

imod dansk, men i endnu højere grad mod den intense påvirkning fra engelsk og amerikansk. Dette gælder i høj grad forskelligt terminologisk arbejde inden for diverse tekniske fag, hvis terminologi jo hovedsaglig er engelsk. Purismen går ud på at tilvejebringe en færøsk terminologi til de moderne områder, f.eks. tekniske fag og andre, som knytter sig til det moderne samfund. Man er således i gang med et ordbogsprojekt, som har til formål at samle ordmateriale til en færøsk teknisk ordbog. Der findes også fagordlister med færøske ord inden for f.eks. computerteknologi, jura, kvalitetsstyring, zoologi, botanik, geologi, matematik, medicin, sprog, litteratur osv. (Om purisme i færøsk, se Sandøy 1997).

Færøsk sprognævn

Den offentlige sprogpolitik drives i dag af færøsk sprognævn, som blev oprettet i 1985. Man havde haft sproglig rådgivning før, men med oprettelsen blev færøsk sprogrøgt institutionaliseret. I formålsparagraffen står der, at sprognævnet skal indsamle og registrere nye færøske ord og være til hjælp ved udvælgelse og udformning af færøske ord. Nævnet skal også være på vagt over for 'sproglig forurening' og prøve på at hindre at uheldig sprogbrug fæstner sig i sproget. Sprognævnet har fem medlemmer, som repræsenterer modersmålsforeningen, journalisternes fagforening, undervisningsdepartementet, forfatterforeningen og institutionen for færøsk sprog og litteratur ved Færøernes universitet. Sprognævnet udøver sin gerning gennem et sekretariat (Málstovan), som har én fast

sekretær, som besvarer forespørgsler fra institutioner og privatpersoner pr. telefon, telefax, brev og e-post. Sprognævnet henvender sig på eget initiativ til medierne om uheldig sprogbrug. Det påhviler sprognævnet at have gode forbindelser til institutioner med stor sproglig indflydelse, dvs. massemedierne, administrationen, skoler m.v. Nævnet har også til opgave at svare på spørgsmål angående personnavne, stednavne og andre navne. Ellers er personnavnene reguleret ved lov, og der er nedsat et personnavneudvalg, dog uden et fast sekretariat.

Langt den største del af forespørgslerne til sprognævnet drejer sig om færøske afløsningsord for udenlandske: hvad hedder det eller det på færøsk. Sprognævnet har web-adressen www.fmn.fo

Sprognævnet udsender gratis et sprog-brev, Orðafar, med sproglig rådgivning, påviser forkert sprogbrug osv. Orðafar henvender sig særlig til journalister og folk i administrationen, men der er også mange privatpersoner, som får brevet tilsendt. Sprognævnet har en aftale med radioen og fjernsynet om at vi kan henvende os især til journalisterne via e-post, og det ser ud til at være en særdeles effektiv måde at komme i kontakt med medierne og journalisterne.

Situationen i dag

Vi har færøske aviser og tidsskrifter, færøsk radio, færøske skolebøger, færøsk undervisningssprog, færøsk kirkesprog, færøsk bruges i administrationen, i lagtinget. Færøsk tv sender f.eks.

nyheder, børneudsendelser, kultur- og debatprogrammer på færøsk. Alle film og udenlandske programmer sendes dog typisk med danske undertekster, og disse udgør en stor del af den samlede sendetid. Det har sprognævnet gjort direktionen opmærksom på. Ordbøger er en stor mangelvare på Færøerne, så derfor har politikerne afsat penge til det formål, og de har givet udtryk for, at de vil formulere en færøsk ordbogspolitik. Nordisk Ministerråd har i globaliseringsperspektivet opprioriteret de små sprogområder, og det nyder færøsk også godt af i form af bevillinger bl.a. til forskning, færøske ordbogsprojekter og andre kulturelle aktiviteter. Et område, hvor færøsk står svagt er inden for den såkaldte *popular culture*, dvs. kiosklitteraturen, ugeblade og lign.; de danske ugeblade er meget populære på Færøerne. En af de færøske aviser bringer én dag om ugen et 'ekstrahæfte', som er redigeret specielt til ungdommen - både indholds- og layout mæssigt. Denne form for uformelt færøsk avissprog, som først og fremmest henvender sig til ungdommen, er noget nyt og en måde at få den unge generation i tale - på færøsk. En stor del af de gratis reklameblade fra forretninger er på dansk.

Færøsk er et af de såkaldte småsprog i Norden, men dets situation udviser ikke tegn på, at det er et truet sprog i dag. Den første bog, som blev udgivet på færøsk, udkom i 1823. Det var en oversættelse af Matthæus evangeliet, oversat af J.H. Schrøter (1771-1851). I år 2000 blev titel nr. 4.000 udgivet på færøsk, hvoraf ca. halvdelen er publiceret efter 1970. En stor del er børne- og sko-

lebøger. Som jeg ser det må målet være, at færøsk skal bruges på alle områder og inden for alle faggrupper i det færøske samfund. Kulturministeren har tilkendegivet, at den politiske målsætning er, at færøske programmer skal udgøre halvdelen af den samlede sendetid i det færøske tv i løbet af de næste år. Bevillingen til kultursektoren er også steget, men den er langt fra tilstrækkelig til at dække den store kulturelle aktivitet på Færøerne.

Dansk på Færøerne

Historisk set har dansk haft en særdeles fremtrædende rolle på Færøerne. Det var i flere århundreder færingernes eneste skriftsprog. Den danske skriftsprogstradition blev så småt afløst af et færøsk skriftsprog i slutningen af 1800-tallet. Dansk har også i dag en meget central rolle på Færøerne. Det er det første fremmedsprog, som børnene lærer - fra tredje klasse, og i femte får de engelsk.

Hvilket dansk?

Børnene lærer i dag 'rigtig' dansk udtale i skolen, og det er da helt naturligt, det gør vi jo, når vi lærer engelsk, tysk, fransk osv. Men før benyttedes en udtale, som byggede på skrevet dansk. Nogle kalder det for 'gøtudanskt', dvs. en slags skandinavisk. Den udtale har den fordel, at man kan benytte den også når man taler med andre skandinaver og kan blive forstået. Denne skandinaviske udtale af dansk er me-

get praktisk, fordi den kan bruges som en slags lingua franca i nordisk sammenhæng. Undersøgelser viser, at mange skandinaver har meget svært ved at forstå moderne dansk udtale. Som gammel nordist mener jeg, at denne form for dansk ikke burde elimineres helt fra danskundervisningen, men skulle kunne indgå som del af den.

Den skandinaviske udtale har også den pædagogiske fordel, at man lærer meget bedre dansk retskrivning, og det er en kendsgerning, at mange færinger er meget dygtige til at skrive dansk. Moderne dansk udtale ligger unægtelig meget langt fra skrevet dansk. Jeg mener dog ikke, at man skal 'gå tilbage' til den skandinaviske udtale af dansk, men lærerne bør gøre eleverne opmærksomme på den og understrege den store praktiske betydning den kan have i kommunikationen med skandinaver inklusive danskere.

Litteratur

- Andreasen, P. og Árni Dahl: Mállæra. Føroya Skúlabólagrunnur. Tórshavn, 1997.
- Larsen, K.: Hin fyrsti málreinsarin. i: Málting 9, 1993: 12-19. Tórshavn.
- Sandøy, H.: Purisme i færøysk. i: Purisme på norsk? (Dag Finn Simensen, red.). Norsk språkråd. Oslo, 1997.
- Schrøter, J.H.: Evangelium Sankta Matteusar (red. Chr. Matras). Emil Thomsen. Tórshavn, 1973 [Oprindelig trykt i Randers i 1823].
- Torp, A.: Nordiske språk i nordisk og germansk perspektiv. Novus forlag. Oslo, 1998.
- Vikør, L.: Språknormering i ein språkkontaktsituation. Upubliceret manuskript, 2001.